

Boekbespreking R. Zijlmans, *Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800* (Hilversum, Verloren, 2016)

Bespreking door: Dave De ruysscher (Tilburg University & Vrije Universiteit Brussel) & Gijs Dreijer (University of Exeter & Vrije Universiteit Brussel)

Roel Zijlmans behandelt in dit boek – de handelsversie van zijn proefschrift dat in 2016 aan Tilburg University werd verdedigd – de Schelde als grens van de Romeinse tijd tot het einde van de achttiende eeuw. Daarbij zoomt de auteur in op de rechts-, institutionele en politieke geschiedenis van de aangrenzende gebieden en besteedt hij uitvoerig aandacht aan het recht inzake binnenscheepvaart (rivierenrecht). Het resulterende, lijvige werk beoogt een exhaustief overzicht te bieden van het “probleem” van de Schelde. Het werkt toe naar de periode na 1830, toen de Schelde een twistpunt werd in de relaties tussen België en Nederland. De auteur behandelt de negentiende en twintigste eeuw niet, met uitzondering van een korte bespreking van ontwikkelingen in de inleiding. Daar wordt betoogd dat vele discussiepunten wortels hebben in de vroegere geschiedenis, wat meteen als rationale voor het proefschrift wordt gepresenteerd. In dat opzicht is het boek enigszins slachtoffer van zijn dubbel opzet. Aan de ene kant richt het zich tot een publiek van juristen en beleidsmakers door historische argumenten te onderzoeken en te polijsten. Voor de periode vóór 1585 (de sluiting van de Schelde) gaat het daarentegen over de verhoudingen tussen Vlaanderen, Brabant en Zeeland, voordien ook Frisia; het is maar de vraag in hoeverre de discussies die toen speelden, bijdragen tot het eerstvermelde doel van het boek. Immers, het “statuut” van de Schelde is maar een gevolg van de scheiding van de Nederlanden en werd bezegeld met het Westfaalse verdrag van 1648. Een historische analyse van de toestand vóór 1585 brengt weinig verheldering voor eigentijdse vragen.

Nochtans, zelfs zonder duidelijke link naar de toestand post-1585, zijn de hoofdstukken over de vroege en late middeleeuwen bijzonder interessant. Het tweede hoofdstuk gaat over de bloei en uiteindelijke verdeling van het vroegmiddeleeuwse Frisia. De auteur verwerkt in dit hoofdstuk veel literatuur en belicht zo een wat vergeten episode uit de geschiedenis van de Nederlanden. Dat leidt tot frisse inzichten. Wat echter onmiddellijk opvalt in dit hoofdstuk is de hoofdzakelijk

verhalende toon van de tekst. Hoewel vele van de stellingen voorwerp uitmaken van intense debatten, vindt de lezer daar doorgaans niet veel van terug. Dit geeft op vele plaatsen de indruk van stelligheid die voorbijgaat aan onzekere interpretaties van schaars bronnenmateriaal. Voorbeelden zijn de moeilijke omschrijvingen van volkeren zoals de “Franken”, “Friezen” en “Saksen” (zie bv. p. 87). Daarbij wordt vaak oude literatuur gebruikt. De auteur verwijst bijvoorbeeld naar de visie van Floris Prims over een Zeeuws-Friese vestiging, met oprichting van een *castellum*, in Antwerpen vóór de komst van de Franken (p. 91). Dat standpunt dateert uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Sinds het onderzoek van Adriaan Verhulst (1978), Hans Rombaut (sinds 1983) en Dries Tys (2010 en later) zijn echter andere visies gangbaar.ⁱ Het gebruik van de term *castrum* in vroegmiddeleeuwse bronnen hoeft niet te verwijzen naar een “burcht”, maar kan ook naar een versterkte plaats of wijk refereren. Hans Rombaut gaat bovendien uit van een Romeinse geschiedenis in Antwerpen.ⁱⁱ Nieuwe visies werden hier niet meegenomen en onderzocht; een oude, erg hypothetische stelling werd zonder nuance gepresenteerd. Voor bepaalde delen van het tweede hoofdstuk is het gebruik van oudere literatuur geen bezwaar. De visies van Léon Vanderkindere, Louis Ganshof en Jan Dhondt over het vroegste graafschap Vlaanderen worden bijvoorbeeld nog steeds courant geciteerd en niet ten gronde betwist.

De selectie van materiaal en standpunten leidt soms tot onverenigbaarheden in de tekst zelf. Het Land van Waas behoorde volgens de auteur bijvoorbeeld tot een grensgebied waar in de zevende en achtste eeuw kerstening plaatsvond vanuit Doornik-Noyon, omdat de Frankische macht “nog niet ver reikte”; de bewoners waren Fries (p. 94). Echter, het Waasland werd pas later, aan het einde van de negende eeuw, opgenomen in het West- of Middenrijk (p. 104). Opmerkelijk in dit verband is ook de stelling dat het Land van Waas, en ook de Vier Ambachten, pas later – in de elfde eeuw, met Rijks-Vlaanderen – bij het graafschap Vlaanderen werden aangehecht en dat de vermelde gebieden tot die tijd deel uitmaakten van het Duitse Rijk. De auteur moet veronderstellen dat in de tweede helft van de tiende eeuw West-Fries graaf Dirk II door de Duitse keizer beleend werd met de Vier Ambachten (p. 147), terwijl even voordien wel de machtsbasis van diezelfde Dirk II in het Waasland in twijfel wordt getrokken (p. 114, noot 209). In de visie van Léon Vanderkindere en Jan Dhondt was het Waasland een deel van de Gentgouw die al vroeg in handen van de

Vlaamse graven kwam. Kortom, de weinig problematiserende verteltrant roept vele vragen op, die niet beantwoord worden.

In het derde hoofdstuk komt de lange periode van de twaalfde tot de zestiende eeuw aan bod. Dit is een erg rijk hoofdstuk, waarin de politieke conflicten tussen Vlaanderen en Holland gekoppeld worden aan de geschiedenis van de economisch belangrijke Honte- en Scheldetollen. Het spreekt dat – gelet op het meer voorhanden zijnde en uitvoeriger – bronnenmateriaal de verhalende stijl in dit hoofdstuk minder vragen openlaat. De auteur wijst terecht op de groeiende belangstelling van de Vlaamse graaf voor de Honte en Zeeland-Bewesten-Schelde vanaf het begin van de veertiende eeuw, toen de Honte een bevaarbare route werd. Dit hoofdstuk biedt een ietwat droge opsomming van de feiten, maar geeft de lezer wel een duidelijk beeld van de politieke, institutionele en juridische achtergrond van de belangstelling voor de rivierenvaart en de vele tollens. Vooral paragrafen 3.25 t/m 3.27 zijn hierbij instructief in het licht van de latere hoofdstukken.

Het vierde hoofdstuk bevat een uitgebreide analyse van de toestand van de Schelde in zestiende en zeventiende eeuw, onder andere aan de hand van het werk van Hugo de Groot. Zoals Zijlmans zelf ook aangeeft, is het rivierenrecht, in tegenstelling tot het zeerecht, maar met monjesmaat behandeld in de rechtshistorische literatuur. Dat levert meteen één van de belangrijkste bijdragen van dit boek op. Zijlmans wijst in dit hoofdstuk verder op het hardnekkig misverstand dat de sluiting van de Schelde de oorzaak was voor de Belgische economische achterstand gedurende vroegmoderne tijd. Zijlmans toont overtuigend aan dat, op enkele momenten na, er in principe gewoon handel gedreven kon worden. Met betrekking tot het vierde hoofdstuk zijn wel enige punten van kritiek te leveren. Veel van de historische literatuur die Zijlmans gebruikt is – minstens gedeeltelijk – achterhaald. Voorbeelden daarvan zijn de historische verklaringen die de auteur aandraagt voor de verschuivingen van handelsstromen van Brugge naar Antwerpen (eind vijftiende eeuw) en van Antwerpen naar Amsterdam (eind zestiende eeuw). Op dit laatste punt verklaart de auteur dat de sluiting van de Schelde niet de reden kan zijn geweest voor de economische opgang van Amsterdam (p. 362-368). Dat standpunt is wat vaag en berust niet op een lezing van de relevante literatuur: zo vermeldt de auteur wel kort het proefschrift van Gelderblom over de invloed van Zuid-Nederlandse kooplieden in

Amsterdam (p. 363), maar niet de werken van Clé Lesger en Jonathan Israel.ⁱⁱⁱ Zijlmans haalt voordien de verzanding van het Zwin als een belangrijke oorzaak aan van de teloorgang van Brugge (p. 275-276). Die visie werd inmiddels herzien. Vooral de lange termijnprocessen en de complementariteit van de twee steden gedurende de vijftiende en zestiende eeuw worden in recente literatuur benadrukt.^{iv} Het dichtslibben van het Zwin lijkt, volgens de nieuwe opvattingen, weinig problemen te hebben opgeleverd, ook omdat Spaanse schepen al eerder gedwongen werden uit te wijken naar Zeeland omdat ze te groot waren om in de buurt van Brugge aan te meren.

Het vijfde hoofdstuk behandelt de plannen voor kanaalverbindingen tussen de belangrijkste waterwegen en verdere verdragen gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Zijlmans heeft een aantal onbekende plannen uit de archieven opgediept. Naast de bijdrage aan het vroegmoderne rivierenrecht is dit één van de sterke punten van het werk. Vooral de uitputtende manier waarop Zijlmans de projecten in kaart brengt en ze in een langetermijnperspectief plaatst, verdient lof. Onder andere de contacten tussen Pruisen en de directeuren van de Oostendse Compagnie over de handel naar het achterland stellen de internationale contacten van die Compagnie in een nieuw daglicht. Tot op heden was alleen bekend dat men rond 1735 halfslachtig gepoogd heeft om de Compagnie naar Pruisen te verplaatsen. Een klein kritiekpunt betreft het uitblijven van een vergelijking tussen de kanalenpolitiek in Noord en Zuid: het Noorden wist immers zijn beperkingen en interne politieke tegenstellingen gedeeltelijk te overbruggen met technische innovatie.^v

Hoofdstuk 6, tenslotte, behandelt de verdere geschiedenis van de grenskwesties tussen Noord en Zuid gedurende de achttiende eeuw. Dit hoofdstuk is wederom sterk verhalend en drijft voornamelijk op reeds veel onderzochte auteurs zoals Vattel en gedrukt bronnenmateriaal, voornamelijk over de juridische kant van de diplomatieke onderhandelingen gedurende de achttiende eeuw. In dat opzicht voegt dit hoofdstuk weinig nieuwe kennis toe aan het veelvuldig onderzochte volkerenrecht van de achttiende eeuw. Zeker over het Barrièretraktaat is bijvoorbeeld al uitvoerig gepubliceerd. Opmerkenswaardig is nog wel de analyse van Zijlmans over, wederom, het binnenscheepvaartrecht over de Schelde, waarbij hij wijst op foute gevolgtrekkingen door een aantal juristen op basis van een verkeerde interpretatie van de Groot en het Romeins recht.

Samengevat toont Zijlmans in dit werk in een grondige analyse het verschil tussen theorie en praktijk van het rivierenrecht in de onderzochte periode aan. Bovendien is zijn onderzoek van de vele kanaalplannen en van de vele factoren die de projecten deden mislukken erg sterk. Het boek is degelijk, al heeft de keuze voor een zeer ruim tijdsbestek de auteur parten gespeeld bij de verwerking van relevante literatuur. Een weinig problematiserende stijl was – zeker voor wat het tweede hoofdstuk betreft – geen gelukkige keuze. Maar uiteindelijk biedt dit werk, vooral voor de periode na 1585, een helder en goed uitgewerkt rechtshistorisch overzicht van de Scheldekwestie en de gerelateerde verhoudingen tussen “Noord” en “Zuid”.

ⁱ A. Verhulst, “Het ontstaan en de vroege topografie van Antwerpen van de Romeinse tijd tot het begin van de 12e eeuw”, in L. Voet (ed.), *De stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot de 17de eeuw: topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis 1565*, Brussel, 1978, 13-40; H. Rombaut, “Merovingisch Antwerpen historisch en archeologisch bekeken”, in E. Warmenbol (ed.), *Het ontstaan van Antwerpen: feiten en fabels*, Antwerpen, 1987, 163-177; D. Tys, “The Scheldt Estuary as a Framework for Early Medieval Settlement Development” in A. Willemsen & H. Kik (eds.) *Dorestad in an international framework. New research on centres of trade and coinage in Carolingian Times*, Turnhout, 2010, 168-176; D. Tys en B. Wouters, “Antwerp. A Ninth-Century Viking Town? From Early Medieval Trading Place to Ottonian Power Center” in L. Holmquist, S. Kalmring en C. Hedenstierna-Jonson (eds.), *New Aspects on Viking Age Urbanism, c. AD 750-1100*, Stockholm, 2016, 195-202.

ⁱⁱ H. Rombaut, “Het ontstaan van Antwerpen in de Romeinse tijd en het strategisch belang van de samenvloeiing van Rupel en Schelde”, *Het Wiel: tijdschrift voor de geschiedenis van de Rupelstreek en Klein-Brabant*, 2/1 (1992), 7-26.

ⁱⁱⁱ J. Israel, *Dutch primacy in world trade 1585-1740*, Oxford, 1989; C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Koopliden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden, ca. 1550-1630*, Hilversum, 2001. Ook het boek van Gelderblom over interstedelijke competitie als drijfveer voor de opgang van Amsterdam wordt niet vermeld. Zie O.C. Gelderblom, *Cities of commerce – The institutional foundations of international trade in the Low Countries, 1250-1650*, Princeton, 2013.

^{iv} J. Puttevils, P. Stabel en B. Verbist, ‘Een eenduidig pad van modernisering van het handelsverkeer: van het liberale Brugge naar het gereuleerde Antwerpen?’, in B. Blondé (ed.), *Overheid en economie: geschiedenissen van een spanningsveld*, Antwerpen, 2014, 39-54.

^v Zie onder andere: J. De Vries en A. Van der Woude, *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815*, Cambridge, 1997, 13-15.